

Załącznik nr 5 do Zarządzenia
Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB
Nr 9/22 z dnia 21 stycznia 2022 r.

PROGRAM
OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH
OWIEC RASY CAKIEL PODHALAŃSKI

2022

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański

1. Słownik pojęć

- a. Program ochrony – Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański,
- b. Program hodowlany – Program hodowlany owiec rasy cakiel podhalański,
- c. Instytut – Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy, podmiot realizujący i koordynujący zadania w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, na mocy art. 34 ust. 3 *ustawy o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich* (Dz. U. z 2021, poz. 36)
- d. Związek – Polski Związek Owczarski/Regionalny Związek Hodowców Owiec i Kóz – podmiot prowadzący księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej owiec rasy cakiel podhalański,
- e. Grupa Robocza – Grupa Robocza ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz powołana zarządzeniem Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB.

2. Historia

Cakle podhalańskie były od wieków utrzymywane na terenie Podhala, Podkarpacia i w Beskidach. Tradycja chowu tych owiec sięga okresu przemieszczania się wołosko-ruskich plemion pasterskich wzdłuż łańcucha Karpat, które trwało od XIV wieku i zakończyło się na Bramie Morawskiej w wieku XVI. Wyróżniane były dwie odmiany cakla podhalańskiego: zachodnia i wschodnia. Na całym Podhalu i w Karpatach Zachodnich hodowana była wyłącznie odmiana biała. Ku wschodowi oraz we wschodniej Małopolsce przeważała natomiast odmiana ciemna (lub czarna), sięgająca aż poza przedwojenną granicę rumuńską do Siedmiogrodu i Besarabii. Przed wojną ciemne cakle chowano głównie na Huculszczyźnie. Owce rasy cakiel utrzymywane były także na Dolnym Śląsku wzdłuż granicy czeskiej w powiatach Bystrzyca, Kłodzko, Dzierżoniów, Jelenia Góra i Kamienna Góra.

Po ostatniej wojnie światowej wraz z podjęciem prac nad doskonaleniem białej odmiany cakla podhalańskiego przyjęto w Polsce dla całej tej grupy nazwę polska owca górska.

3. Uzasadnienie konieczności ochrony

Cakle podhalańskie były owcami o wszechstronnej użytkowości. Wełna i skóry wykorzystywane były do wytwarzania ubrań codziennego użytku, strojów ludowych,

regionalnych lub elementów dekoracyjnych. Mleko i mięso zaspokajało zapotrzebowanie ludności żyjącej w niekorzystnych warunkach przyrodniczo-rolniczych na produkty białkowe. Wypas owiec dużymi stadami na górskich halach wpływał na ich gospodarcze wykorzystanie oraz pielęgnację górskiego ekosystemu.

Proces doskonalenia, początkowo cakla podhalańskiego, a później polskiej owcy górskiej mający na celu podniesienie wartości użytkowej owiec górskich, między innymi poprzez krzyżowanie z innymi rasami górskimi, spowodował przekształcanie ich genotypu i w konsekwencji doprowadził do wypierania założeń genetycznych pierwotnego prymitywnego cakla. Cakiel podhalański od wielu lat nie był wyróżniany jako odrębna rasa, został on razem z owcami uszlachetnionymi objęty nazwą polska owca górską. Jednak owce w typie cakla podhalańskiego są jeszcze spotykane na terenach górskich. Ich liczebność na obszarze polskich Karpat szacowana jest na około 5000 sztuk ale stopniowo się zmniejsza, zwłaszcza w wyniku regresu jakim dotknięte zostało całe polskie owczarstwo.

Cakiel podhalański towarzyszył człowiekowi przez cały okres zasiedlania dzikich ongiś obszarów Karpat i stał się nieodłącznym elementem gospodarki i tworzonej kultury ludzi gór. Była to owca wybitnie przystosowana do surowych warunków klimatycznych i terenowych Podtatrze, a jej wełna i skóry były wysoko cenione przez miejscową ludność i przetwarzane na odzież codziennego użytku i ubiory regionalne. Użytkowanie mleczne tych owiec umożliwiało uzyskiwanie naturalnych produktów takich jak oscypek, bryndza, bundz, redykołka, żętyca, obecnie uznawanych za ekologiczne. Jagnięcina postrzegana do tej pory jako produkt eksportowy zaistniała już jako produkt regionalny pod nazwą „jagnięcina z Podhala”.

Rasa ta, obecnie zagrożona wyginięciem i przekształceniem w polską owcę górską, stanowi bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec i również z tego względu powinna być zachowana. Jednocześnie niezaprzeczalny jest korzystny wpływ owiec na kształtowanie krajobrazu i jego zachowanie, szczególnie w tak ubogich biotopach jak obszary górskie.

Cakiel podhalański posiada szereg zalet i korzystnych cech, które powinny być zachowane:

- odporność na trudne warunki środowiskowe;
- charakterystyczna okrywa wełnista o kosmykowej strukturze, znakomicie chroniąca przed niekorzystnym wpływem opadów;
- silny instynkt macierzyński,
- wysoka zdrowotność,
- długowieczność (15 lat),
- silny instynkt stadny, możliwość utrzymywania w dużych stadach,

*PROGRAM OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH OWIEC RASY
CAKIEL PODHALAŃSKI*

- dostarczanie mleka do produkcji cennych, regionalnych produktów.

Ochrona zasobów genetycznych zwierząt in situ polega na ochronie zagrożonych gatunków i ras zwierząt w ich naturalnych warunkach bytowania. Wiele ras owiec nierozzerwalnie złączona jest z obszarami ich powstawania i często wielowiekowej egzystencji. Dlatego też wraz z ochroną zwierząt należy zadbać o to aby populacje chronione występowały na terenach swojego naturalnego występowania.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy cakiel podhalański realizowany jest od roku 2008.

4. Potwierdzenie statusu zagrożenia wyginięciem

a. Określenie wielkości populacji w Programie

Rok	Liczba stad	Liczba macierek
2008	99	2699
2015	118	7128
2020	109	7962

b. Liczba samic wpisanych do ksiąg hodowlanych

Rok	Liczba stad	Liczba macierek
2008	113	3577
2015	118	8612
2020	109	9434

Populacja cacka podhalańskiego w pierwszych latach XXI wieku szacowana była na ok. 3500 owiec matek. Obecnie programem ochrony zasobów genetycznych objętych jest 7962 macierek (2020 r.).

W wyniku prowadzonych obserwacji i badań oraz przyjętych światowych rozwiązań, a także w oparciu o dane z realizacji programów ochrony zasobów genetycznych poszczególnych populacji w Instytucie opracowano model szacowania statusu zagrożenia ras rodzimych, dostosowany do warunków polskich.

Aktualny status zagrożenia dla rasy = 2,5 wraz z opisem metody szacowania tego statusu znajduje się na stronie internetowej Instytutu pod adresem: <http://www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/status-zagrozenia-ras>

Na podstawie liczby samic wpisanych do ksiąg oraz wartości wskaźnika statusu zagrożenia w rasie cakiel podhalański stwierdzono, że obecnie rasa ta wymaga dalszej ochrony.

5. Cel programu

Podstawowym celem programu jest:

- 1) zachowanie populacji cackła podhalańskiego o docelowej liczebności 9 tys. maciurek zgodnie z ustawodawstwem unijnym, w wyodrębnionych stadach hodowlanych,
- 2) restytucja i stabilizacja wzorca rasowego,
- 3) niedopuszczanie do wzrostu inbrodu w populacji objętej programem,
- 4) zachowanie cech typowych dla tej owcy.

Dodatkowym celem programu jest dokładniejsze poznanie i charakterystyka tej rasy, zarówno pod względem użytkowym jak i genetycznym.

6. Wzorzec populacji

Cechy pogłowia:

- a) wrażenie ogólne - owce powinny odznaczać się mocną konstytucją; okrywa może być prawie otwarta, składająca się z długich kosmków rozdzielających się na grzbiecie i zwisających równomiernie po obu stronach tułowia; pożądane jest, aby obrost wełny był dostateczny na całym tułowiu wraz z partią brzucha;
- b) plenność w stadzie powinna wynosić co najmniej 105%;
- c) dojrzewanie - pożądane jest dojrzewanie średnio późne.

Cechy osobnicze:

- a) pokrój
 - głowa średnio szeroka, ze stosunkowo dużymi, dobrze porośniętymi sierścią i raczej poziomo ustawionymi uszami; tryki są rogate, część maciurek też ma rogi; rogi u tryków powinny być szeroko rozstawione, kształtu ślimakowatego; rogi kształtu świdrowatego również są dopuszczalne. Obrost głowy wełną maksymalnie do linii oczu;
 - szyja – raczej cienka i dość długa; zbyt cienka i bardzo długa nie jest pożądana;
 - tułów – średnio długi, średnio głęboki, z dobrze rozwiniętą klatką piersiową, średnio szeroki, prawidłowo związany, lecz o lekko spadzistym zadzie;
 - kończyny – średnio wysokie, o delikatnej kości i silnych wiązaniach stawowych; półkoksowate ustawienie zadnich kończyn dopuszczalne, preferowane winny być kończyny nieowelnione;
 - grzbiet i kulki – słabo umięśnione;

*PROGRAM OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH OWIEC RASY
CAKIEL PODHALAŃSKI*

b) umaszczenie - barwa biała; minimalna okaistość (tylko wokół oczu, koniec pyska i końcówki uszu); ciemne włosy na tułowiu, ciemne plamy na skórze w miejscach obrośniętych wełną, ciemne plamy i nakrapianie na głowie w partii twarzowej i na dolnych częściach kończyn są niedopuszczalne.

c) średnia masa ciała w różnych okresach życia powinna wynosić (w kg):

	po urodzeniu	w wieku 6 miesięcy	w wieku 12 miesięcy	zwierzęta dorosłe
Tryki	3,0	34	40	65
Maciorki	2,5	28	35	45

d) sortymenty wełny - według skali krajowej sortyment włosów puchowych (wewnętrznej okrywy) powinien wynosić A/B–B, a więc grubość włosów od 24 do 29 mikronów; sortyment włosów przewodnich (okrywy zewnętrznej) D - D/E–E, grubość włosów nie powinna wynosić więcej niż 37-60 mikronów.

e) charakter wełny - wełna powinna być silna; pożądane jest, aby kosmki miały kształt możliwie stożkowaty, były dostatecznie pełne, zawierały dużo włosów puchowych, sięgających do 2/3 wysokości kosmka; kemp i włosy spilśnione niedopuszczalne; okrywa włosowa otwarta, dość gęsta, zwarta, o długich kosmkach, rozdzielająca się na środku grzbietu równomiernie opadająca na obie strony tułowia;

f) tłuszczopót - pożądany jest kolor biały lub kremowy i oleista konsystencja;

g) wysadność wełny półrocznego odrostu mierzona na łopatkę powinna wynosić u dorosłych maciorek:

- włosów puchowych około 3,5 cm,
- włosów przewodnich około 12,5 cm;

h) obrost wełny - na głowie powinien dochodzić do linii oczu; brzuch powinien być porośnięty wełną;

i) wydajność wełny - roczna wydajność strzyżna wełny potnej sztuk dorosłych powinna wynosić co najmniej:

- u tryków – 4 kg,
- u maciorek – 3 kg;

wydajność potna wełny około 60–70%;

j) wydajność mleczna maciorek po drugim wykocie i po 90 dniach karmienia jagniąt powinna wynosić około 40-60 kg mleka; wymię musi być dobrze rozwinięte, o prawidłowych strzykach.

Kierunek użytkowania: wełnisto-mleczny.

7. Zakres i metody służące realizacji Programu ochrony

7.1 Metody hodowlane

Podstawowym celem Programu ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański jest utrzymanie zmienności genetycznej i stabilizacja cech fenotypowych oraz funkcjonalnych. Prace hodowlane w populacji zachowawczej są prowadzone w oparciu o ocenę eksterieru i wartości użytkowej.

7.1.1 Ocena wartości użytkowej

Ocena wartości użytkowej prowadzona będzie zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi ras i linii hodowlanych matecznych i będzie obejmowała następujące pomiary:

- masy ciała w wieku 2 dni,
- masy ciała w wieku 30 dni,
- masy ciała macierek i tryczków przy licencji,
- ocenę użytkowości rozplodowej,
- ocenę użytkowości wełnistej w dniu licencji,
- ocenę w dniu licencji cech charakterystycznych dla cakla podhalańskiego (struktura okrywy włosowej, obrost wełną, okaistość, cechy fenotypowe).

Warunkiem oceny wartości użytkowej jest bezwzględne przestrzeganie obowiązku identyfikacji zwierząt.

7.1.2 Metody doboru zwierząt do kojarzeń i zasady ich prowadzenia

Wstępna kwalifikacja do hodowli przeprowadzona będzie każdorazowo przed pierwszą strzyżką (maj – czerwiec), a ostateczna w dniu licencji, w oparciu o wzorzec rasowy i wartość użytkową. Zwierzęta kwalifikuje się do dalszej hodowli na podstawie corocznych przeglądów.

Do rozrodu dopuszczone będą tryki z zakwalifikowanych stad, wpisanych do księgi zwierząt hodowlanych dla cakla podhalańskiego zgodnych fenotypowo ze wzorcem określonym w niniejszym programie ochrony. W celu jak najlepszego wykorzystania cennych tryków stosowana będzie wymiana (rotacja) tryków między stadami biorącymi udział w programie.

8. Zasady wyboru i kwalifikacji zwierząt do Programu ochrony

Typowanie owiec w kolejnych latach do udziału w Programie ochrony będzie dokonywane przez Związek.

Kwalifikacji owiec matek dokonuje Koordynator Programu ochrony z ramienia Instytutu zgodnie z obowiązującą Procedurą.

Programem ochrony będą mogły być objęte owce matki hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy,
- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w Programie ochrony.

W momencie umożliwienia płatności do samców w nowym Planie Strategicznym na lata 2023-2027 Programem ochrony będą mogły być objęte również tryki hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy,
- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony.

Maksymalna liczba maciurek przypadająca na tryka powinna wynosić 30.

9. Zakres kriokonserwacji materiału biologicznego i sposób wykorzystania tego materiału

Zakres kriokonserwacji materiału biologicznego ustalony zostanie po uruchomieniu na terenie kraju stacji pobierania nasienia dla małych przeżuwaczy. Celowym jest tworzenie kolekcji zarodków oraz nasienia i ich przechowywanie w stanie głębokiego zamrożenia w ciekłym azocie w Krajowym Banku Materiałów Biologicznych (KBMB) w Balicach. Gromadzenie i wykorzystywanie materiału biologicznego odbywać się będzie pod nadzorem Grupy Roboczej ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz oraz zgodnie z Procedurami obowiązującymi w Instytucie w tym zakresie.

10. Zasady organizacji i realizacji Programu ochrony

a. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański realizowany będzie przez:

- hodowcę – właściciela stada owiec,
- Polski Związek Owczarski oraz Regionalny Związek Hodowców Owiec i Kóz prowadzący księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej owiec,

- Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Zasady współpracy pomiędzy Związkiem, a Instytutem określa zawarte Porozumienie. Uczestnictwo hodowcy w programie jest dobrowolne. Zasady przystąpienia do Programu i uczestnictwa w nim określa Procedura (<http://owce.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/dokumenty>).

b. W celu wspomagania realizacji Programu niezbędne jest podjęcie dodatkowych działań takich jak:

- prowadzenie badań naukowych mających na celu ocenę jakości produktów od cakli,
- propagowanie wiedzy nt. rasy na wystawach hodowlanych, w specjalistycznych, masowych środkach przekazu, podczas sympozjów, szkoleń i konferencji naukowych itp.,
- promowanie i marketing produktów o unikalnej jakości pochodzących od tej rasy, wytwarzanych w warunkach naturalnych,
- promowanie użytkowania owiec w górach, dla celów związanych z ochroną środowiska i pielęgnacją krajobrazu, wykorzystania owiec górskich w agroturystyce jako nierozzerwalnego elementu krajobrazu Podtatrza i jego folkloru,
- zaleca się prowadzenie pomiarów zoometrycznych w jak największej grupie owiec w ustalonych odstępach czasu (np. co 10 lat); uzyskane wyniki będą służyć do dokładnego opisu pokroju tej rasy i ewentualnych jego zmian w czasie.

Od 2021 roku Instytut wprowadził system certyfikacji gospodarstw „Rasa Rodzima”, który przyznawany jest, po spełnieniu określonych warunków, hodowcom, hodowco-przetwórcom oraz produktom pochodzącym od ras rodzimych (<http://ksb.izoo.krakow.pl>).

c. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański powinien być realizowany na terenach naturalnego występowania, głównie w powiatach nowotarskim i tatrzańskim, ewentualnie w sąsiednich powiatach, w oparciu o tradycyjne systemy utrzymania, z wykorzystaniem trwałych użytków zielonych i przestrzeganiem norm dobrostanu.

11. Nadzór nad realizacją oraz ocena efektywności działania Programu ochrony

Nadzór merytoryczny nad realizacją Programu ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański sprawuje Instytut. Grupa Robocza, działająca przy Instytucie dokonuje oceny efektywności działania Programu poprzez analizę przebiegu realizacji jego celów. Analiza ta jest wykonywana na podstawie danych przekazanych przez Związek oraz Koordynatora Programu ochrony. Grupa opiniuje również sprawy wątpliwe oraz może wnioskować o zmiany w programach ochrony.

Piśmiennictwo z uwzględnieniem poprzednich programów ochrony

Czaja M. (1952). Polska owca górską. Roczn. Nauk. Rol., 63, ss.197.

IZ PIB. Program ochrony zasobów genetycznych cakla podhalańskiego. Zarządzenie Dyrektora IZ PIB nr 12/08 z dnia 19.03.2008 r.

Kawęcka A. (2007). Program ochrony zasobów genetycznych cakla podhalańskiego Wiad. Zoot., 4: 23–26.

Kawęcka A. 2019. Analiza stanu hodowli i wybranych cech użytkowych owiec górskich na przestrzeni ostatniej dekady. Roczn. Nauk. Zoot., T. 46, 1, 25–34.

Kawęcka A., Krupiński J. (2014). Sheep in the Polish Carpathians: genetic resources conservation of the Podhale Zackel and Coloured Mountain Sheep. Geomatics, Landmanagement and Landscape, 1: 35–45.

PZO. Program hodowlany owiec rasy cakiel podhalański.

Autorzy programu ochrony

dr hab. Aldona Kawęcka, prof. IZ, dr inż. Jacek Sikora

Program został opracowany we współpracy ze Związkiem.

Program został pozytywnie zaopiniowany przez Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych, uzyskał pozytywną opinię Przewodniczącej Zespołu Koordynacyjnego oraz został zaakceptowany przez Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB .

**Wprowadzono Zarządzeniem
Dyrektora Instytutu Zootechniki
- Państwowego Instytutu Badawczego
Nr 9/22 z dnia 21 stycznia 2022 r.**

DYREKTOR

dr Krzysztof Duda